

سخن سردبیر:

نسل زد در اکوسیستم اشباع اطلاعات:

تبیین گذار از اعتراض به خشونت بر اساس نظریه رفتار اطلاع‌یابی اجتماعی و مشارکتی

رسول زوارقی^۱

۱. استاد، گروه علم اطلاعات و دانش‌شناسی، دانشگاه تبریز، تبریز، ایران zavarraqi@tabrizu.ac.ir

چکیده

هدف: این سخن سردبیر با هدف تبیین گذار اعتراض به خشونت در رویدادهای دی‌ماه ۱۴۰۴ ایران، از منظر رفتار اطلاع‌یابی اجتماعی و مشارکتی «نسل زد» نگاشته شده است. متن می‌کوشد نشان دهد چگونه الگوهای تعامل اطلاعاتی در یک اکوسیستم اشباع اطلاعات می‌تواند کنش جمعی را از سطح مطالبات مدنی به خشونت سوق دهد. تمرکز اصلی نه بر داوری سیاسی، بلکه بر تحلیل سازوکارهای اطلاعاتی مؤثر بر تصمیم‌گیری فردی و جمعی نسل جوان است.

روش‌شناسی: رویکرد مقاله تحلیلی-تفسیری و مبتنی بر چارچوب نظری رفتار اطلاع‌یابی اجتماعی و مشارکتی شاه (۲۰۱۷) است. علاوه بر مرور ادبیات بین‌المللی درباره اینفودمیک، دژاطلاعات و کنش شبکه‌ای، از داده‌های یک مطالعه میدانی دانشگاهی درباره رفتار اطلاع‌یابی نسل زد (نمونه ۳۶۸ دانشجوی کارشناسی دانشگاه تبریز) به عنوان شواهد تجربی استفاده شده است. این داده‌ها پیش از بحران دی‌ماه گردآوری شده و تصویری غیرواکنشی از وضعیت عادی رفتار اطلاعاتی نسل جوان ارائه می‌دهد.

یافته‌ها: یافته‌ها نشان می‌دهد «نسل زد» دارای سطح بالای فعالیت و تعامل اطلاعاتی است، اما در کاربست تحلیلی اطلاعات، انعطاف نقش‌های مشارکتی و قدرت پیوندهای اجتماعی پایدار ضعف نسبی دارد. ترکیب فعالیت بالا، سرعت تصمیم‌گیری، پیوندهای ضعیف و فشار هیجانی شبکه‌ای می‌تواند زمینه‌گذار سریع اعتراض به خشونت را فراهم کند. حساسیت بالا نسبت به عدالت اجتماعی، در مواجهه با روایت‌های قطبی یا دژاطلاعات، آسیب‌پذیری شناختی ایجاد می‌کند. این الگوها نشان می‌دهد بحران اخیر بیش از آنکه صرفاً سیاسی باشد، بازتاب یک بحران در اکوسیستم اطلاعاتی است.

نتایج: نتایج تحلیل نشان می‌دهد کیفیت اطلاعات و شیوه کاربست آن مستقیماً بر کیفیت کنش اجتماعی اثر می‌گذارد. در غیاب سواد اطلاعاتی انتقادی و سازوکارهای حکمرانی اطلاعاتی، مشارکت دیجیتال می‌تواند به بازتولید چرخه‌های هیجانی و پرهزینه منجر شود. مدیریت بحران‌های اجتماعی در عصر شبکه‌ای مستلزم تقویت تفکر انتقادی، شفافیت اطلاعات رسمی، ایجاد کانال‌های مشارکت نهادمند برای جوانان و بازسازی پیوندهای اجتماعی واقعی است. در واقع مسئله و چالش اصلی، حضور نسل زد در شبکه‌ها نیست، بلکه فقدان ساختارهایی است که انرژی اطلاعاتی آنان را به کنش مسئولانه هدایت کند.

اصالت و ارزش: این مقاله با پیوند دادن نظریه رفتار اطلاع‌یابی اجتماعی و مشارکتی به یک رخداد اجتماعی معاصر، چارچوبی نو برای تحلیل خشونت جمعی در عصر دیجیتال ارائه می‌دهد. ارزش آن در انتقال بحث از سطح منازعات سیاسی به سطح معماری اطلاعاتی و سازوکارهای شناختی نسل جوان است. این رویکرد می‌تواند مبنایی برای سیاست‌گذاری آموزشی، فرهنگی و حکمرانی اطلاعاتی در جوامع شبکه‌ای فراهم کند و به فهم پیشگیرانه بحران‌های آینده کمک نماید.

کلیدواژه‌ها: نسل زد؛ رفتار اطلاع‌یابی اجتماعی و مشارکتی؛ اکوسیستم اشباع اطلاعات؛ گذار اعتراض به خشونت؛ اینفودمیک؛ دژاطلاعات؛ کنش جمعی در عصر دیجیتال؛ سواد اطلاعاتی انتقادی؛ اعتراضات دی ۱۴۰۴ ایران

چگونه به این مقاله استناد کنیم؟

زوارقی، رسول (۱۴۰۴). نسل زد در اکوسیستم اشباع اطلاعات: تبیین گذار از اعتراض به خشونت بر اساس نظریه رفتار اطلاع‌یابی اجتماعی و مشارکتی. نشریه مطالعات دانش‌پژوهی، ۴ (۴): ۱-۱۳.

Doi: [10.22034/jkrs.2025.21256](https://doi.org/10.22034/jkrs.2025.21256)

URL: https://jkrs.tabrizu.ac.ir/article_21256.html

نوع مقاله: سخن سردبیر

© نویسندگان

ناشر: دانشگاه تبریز

شاپا الکترونیکی: 2821-045X

این مقاله به صورت دسترسی باز و با لایسنس CC BY NC کرییتیو کامنز قابل استفاده است.

دی‌ماه سال ۱۴۰۴ بار دیگر نشان داد که بحران‌های اجتماعی در عصر دیجیتال دیگر صرفاً رخدادهای خیابانی نیستند؛ بلکه امتداد مستقیم نبردهایی هستند که در سپهر اطلاعاتی شکل می‌گیرند. اعتراضاتی که در ابتدا می‌توانست در چارچوب مطالبات اجتماعی اقتصادی تفسیر شود، در مدت کوتاهی به خشونت‌های گسترده، تخریب زیرساخت‌ها و تلفات انسانی سنگین انجامید. بر اساس گزارش رسمی بنیاد شهید و امور ایثارگران، متأسفانه «حوادث اخیر به جان‌باختن ۳۱۱۷ نفر انجامیده است» (بیانیه بنیاد شهید و امور ایثارگران، اول بهمن ۱۴۰۴). همچنین بر مبنای گزارش معاونت تبلیغ حوزه علمیه، که با تمرکز بر داده‌های جمع‌آوری شده از یک نمونه ۱۱۲۵۲ نفر از دستگیرشدگان حوادث دی‌ماه ۱۴۰۴ ایران انجام شده، سن ۷۷ درصد دستگیرشدگان زیر ۳۰ سال و ۲۷ درصد زیر ۱۸ سال گزارش شده است (پایگاه خبری آفتاب، ۸ بهمن ۱۴۰۴). این ارقام، نشانه‌ای هستند از اینکه چگونه در این بحران اجتماعی مبتنی بر «نسل زد»، چرخه‌ای از اطلاعات، هیجان و کنش جمعی می‌تواند به فاجعه انسانی تبدیل شود.

در جهان امروز، اطلاعات دیگر صرفاً ابزاری برای آگاهی نیست؛ می‌تواند به سلاح تبدیل شود. تجربه جهانی بحران کرونا نقطه عطفی در این فهم بود. سازمان جهانی بهداشت برای نخستین بار هشدار داد که بشر با پدیده‌ای به نام «اینفودمیک»^۲ روبرو است (سازمان بهداشت جهانی، ۲۰۲۰)؛ یعنی همه‌گیری اطلاعاتی که می‌تواند به اندازه یک ویروس کشنده باشد. اطلاعات نادرست یا «کژاطلاعات»^۳ و دژاطلاعات یا «اطلاعات عامدانه گمراه‌کننده»^۴ نه تنها افکار عمومی را منحرف می‌کنند، بلکه می‌توانند مستقیماً به مرگ انسان‌ها بینجامند. این واقعیت، امروز دیگر یک استعاره نیست؛ یک تجربه زیسته جهانی است.

نسل جوان امروز، به‌ویژه نسل زد، در محیطی رشد کرده‌اند که در آن مرز میان واقعیت، روایت و بازنمایی رسانه‌ای به شدت مبهم شده است. آنان بیش از هر نسل دیگری در تاریخ، در معرض حجم عظیمی از اطلاعات، تصاویر، و روایت‌های متناقض قرار دارند. در چنین اکوسیستمی، مسئله اصلی کمبود اطلاعات نیست؛ بلکه فقدان سازوکارهای کنترل، پالایش و کاربردی عقلائی اطلاعات است. هنگامی که اطلاعات از کنترل خارج می‌شود، تصمیم‌گیری فردی و جمعی نیز از مدار عقلانیت فاصله می‌گیرد.

۱. نسل زد (Z Generation) به متولدین بین سال‌های ۱۹۹۷-۲۰۱۲ (۱۳۷۶-۱۳۹۱) که عمدتاً در دامنه سنی بین ۱۳ تا ۲۸ سالگی قرار دارند اطلاق می‌شود. این نسل در واقع اولین نسلی هستند که به صورت کامل در دوره اینترنت رشد کرده‌اند (الدريج، ۲۰۲۶).

2. Infodemic
3. Misinformation
4. Disinformation

حوادث اخیر را نمی‌توان صرفاً در چارچوب تحلیل‌های سیاسی یا امنیتی فهم کرد. آنچه رخ داد، در سطحی عمیق‌تر، بازتاب یک بحران اطلاعاتی بود: بحرانی در شیوه دریافت، تفسیر، بازنشر و عمل بر اساس اطلاعات. جوانانی که در مرکز این رخدادها قرار داشتند، عمدتاً در فضایی شکل گرفته‌اند که کنش اجتماعی از طریق شبکه‌های اجتماعی سازمان می‌یابد، هیجان بر تحلیل، پیشی می‌گیرد، و سرعت گردش اطلاعات فرصت تأمل را از میان می‌برد. در چنین شرایطی، اعتراض می‌تواند به سرعت به خشونت گذار کند؛ نه الزاماً به دلیل ماهیت مطالبات، بلکه به دلیل معماری اطلاعاتی که این مطالبات در آن جریان پیدا می‌کند.

از این رو، برای فهم چرایی و چگونگی گذار اعتراض به خشونت، لازم است به سراغ چارچوب‌هایی برویم که رفتار انسان را در بستر اطلاعات تحلیل می‌کنند. نظریه‌ها و مدل‌های رفتار اطلاع‌یابی اجتماعی و مشارکتی، به‌ویژه مدل ارائه‌شده توسط شاه (۲۰۱۷)، امکان آن را فراهم می‌کنند که کنش‌های نسل زد را نه صرفاً به‌عنوان واکنش‌های سیاسی، بلکه به‌عنوان الگوهای خاصی از تعامل با اطلاعات بررسی کنیم. این رویکرد به ما این امکان را فراهم می‌کند که به این پرسش، پاسخ دهیم: چگونه الگوهای مشارکت اطلاعاتی، قدرت پیوندهای اجتماعی، سطح تعامل، و شیوه کاربست اطلاعات می‌تواند مسیر کنش جمعی را به سمت خشونت یا گفت‌وگو هدایت کند؟

این سخن سردبیر تلاشی است برای بررسی حوادث اخیر از دریچه رفتار اطلاع‌یابی اجتماعی و مشارکتی؛ تلاشی برای نشان دادن اینکه بحران امروز، بیشتر بحران در سپهر اطلاعاتی است تا چیزی دیگر. اگر ندانیم نسل جوان چگونه اطلاعات را دریافت، تفسیر و به کنش تبدیل می‌کند، هر سیاست‌گذاری اجتماعی یا فرهنگی در بهترین حالت ناقص خواهد بود. فهم این سازوکارها، نه تنها برای تحلیل رخدادهای گذشته، بلکه برای برنامه‌ریزی، سیاست‌گذاری، و اقدام در آینده، اساسی است.

۲- رفتار اطلاع‌یابی اجتماعی و مشارکتی: چارچوبی برای فهم کنش نسل زد

برای تحلیل کنش‌های جمعی در عصر شبکه‌ای، لازم است ابتدا بفهمیم انسان امروز چگونه اطلاعات را جستجو، تفسیر و به عمل اجتماعی تبدیل می‌کند. در ادبیات علم اطلاعات، یکی از چارچوب‌های مهم برای فهم این فرایند، مدل رفتار اطلاع‌یابی اجتماعی و مشارکتی^۱ است که توسط چراغ شاه^۲ (استاد و پژوهشگر دانشگاه واشنگتن در حوزه علوم اطلاعات) ارائه شده

1 . Shah

2 . Social and Collaborative Information Seeking: SCIS

3 . Chirag Shah: <https://ischool.uw.edu/people/faculty/profile/chirags>

است. این مدل بر این فرض استوار است که جستجوی اطلاعات دیگر یک فعالیت فردی و مستقل نیست؛ بلکه در جهان دیجیتال، فرآیندی اجتماعی، مشارکتی و شبکه‌ای است. در این چارچوب، افراد اطلاعات را نه تنها از منابع رسمی، بلکه از طریق تعامل با دیگران، شبکه‌های اجتماعی، گروه‌های آنلاین و روایت‌های جمعی به دست می‌آورند. تصمیم‌گیری‌های فردی در چنین فضایی، محصول یک ذهن منفرد نیست، بلکه نتیجه یک اکوسیستم اطلاعاتی مشترک است. به بیان ساده‌تر، ما امروز کمتر «به تنهایی فکر می‌کنیم» و بیشتر «در قالب شبکه، فکر می‌کنیم».

مدل شاه‌نشان می‌دهد که رفتار اطلاع‌یابی اجتماعی و مشارکتی را می‌توان در قالب چند مؤلفه کلیدی تحلیل کرد؛ مؤلفه‌هایی که مستقیماً با نحوه شکل‌گیری کنش‌های جمعی مرتبط‌اند:

۱-۲- نیت^۱

این مؤلفه به میزان آگاهانه بودن ورود افراد به فرایند جستجوی اطلاعات اشاره دارد. آیا فرد با هدف مشخص به دنبال اطلاعات می‌رود، یا در جریان سیال شبکه‌ها به‌طور تصادفی در معرض اطلاعات قرار می‌گیرد؟ در فضای شبکه‌ای، بخش زیادی از دریافت اطلاعات حاصل مواجهه ناخواسته و غیرهدفمند است؛ وضعیتی که زمینه‌ساز واکنش‌های سریع و کم‌تأمل می‌شود.

۲-۲- سطح فعالیت^۲

سطح فعالیت نشان می‌دهد افراد تا چه اندازه در تولید، بازنشر و مشارکت اطلاعاتی فعال‌اند. نسل زد معمولاً سطح فعالیت بالایی دارد؛ آنان صرفاً مصرف‌کننده اطلاعات نیستند، بلکه تولیدکننده و توزیع‌کننده آن نیز هستند. این ویژگی می‌تواند هم ظرفیت آگاهی‌بخشی داشته باشد و هم امکان تشدید هیجانات جمعی را فراهم کند.

۳-۲- زمان‌مندی^۳

این مؤلفه به هم‌زمانی یا غیرهم‌زمانی تعاملات اطلاعاتی اشاره دارد. شبکه‌های اجتماعی تصمیم‌گیری را به لحظه اکنون، فشرده می‌کنند. فاصله میان دریافت اطلاعات و واکنش اجتماعی به حداقل می‌رسد. در چنین شرایطی، فرصت تأمل، بازنگری و ارزیابی صحت اطلاعات کاهش می‌یابد.

-
- 1 . Intention
 - 2 . Activity Level
 - 3 . Temporality

۲-۴- مکان و هم مکانی^۱

امروز بسیاری از کنش‌های جمعی بدون حضور فیزیکی شکل می‌گیرند. افراد در مکان‌های جداگانه، اما در یک فضای اطلاعاتی مشترک، به کنش هم‌زمان، دست می‌زنند. این ویژگی باعث می‌شود تجمعات و حرکت‌های جمعی پیش از آن‌که در خیابان شکل بگیرند، در شبکه‌ها سازمان یابند.

۲-۵- نقش‌ها و انعطاف‌پذیری نقش^۲

در یک اکوسیستم اطلاعاتی سالم، افراد نقش‌های متنوعی ایفا می‌کنند: تحلیل‌گر، منتقد، پرسشگر، یا تولیدکننده محتوا. اما در فضای قطبی، نقش‌ها به بازنشرکننده‌های هیجانی تقلیل می‌یابد. کاهش انعطاف‌پذیری نقش، یکی از زمینه‌های تشدید تک‌صدایی و حذف گفت‌وگو است.

۲-۶- سطح آگاهی از دیگران^۳

این مؤلفه به میزان اطلاع افراد از کنش‌های دیگران در شبکه اشاره دارد. آگاهی مداوم از رفتار جمعی می‌تواند فشار اجتماعی ایجاد کند؛ فشاری که فرد را به همراهی با جریان غالب سوق می‌دهد، حتی اگر در درون خود تردید داشته باشد.

۲-۷- تعامل و شدت ارتباطات^۴

شدت تعاملات شبکه‌ای، سرعت انتقال هیجان را افزایش می‌دهد. اطلاعات در چنین محیطی تنها منتقل نمی‌شود؛ بلکه بار احساسی آن نیز تکثیر می‌شود. این تکثیر هیجان، یکی از عوامل مهم در گذار سریع از اعتراض به خشونت است.

۲-۸- قدرت پیوندهای اجتماعی^۵

پیوندهای ضعیف و موقتی، که مشخصه بسیاری از ارتباطات دیجیتال‌اند، دامنه مشارکت را افزایش می‌دهند، اما حس مسئولیت فردی را کاهش می‌دهند. در جمع‌های بزرگ و ناشناس، افراد رفتارهایی انجام می‌دهند که در روابط نزدیک و پایدار هرگز انجام نمی‌دهند.

۲-۹- توازن منافع^۶

برداشت افراد از عدالت یا بی‌عدالتی در تقسیم منافع، نقش مهمی در جهت‌گیری کنش جمعی دارد. شبکه‌های اجتماعی می‌توانند این برداشت را تشدید یا تحریف کنند.

1 . Co-location

2 . User Roles

3. Awareness

4 . Interaction & Communication

5 . Tie Strength

6 . Benefit Balance

۲-۱۰- کاربست اطلاعات^۱

مهم‌ترین مؤلفه، توانایی تحلیل و استفاده عقلانی از اطلاعات است. دریافت اطلاعات فراوان، بدون مهارت کاربست، می‌تواند به تصمیم‌گیری‌های خطرناک منجر شود. این همان نقطه‌ای است که بحران اطلاعاتی به بحران اجتماعی تبدیل می‌شود.

این مدل به ما این امکان را فراهم می‌کند تا حوادث اجتماعی را نه صرفاً به‌عنوان واکنش‌های سیاسی، بلکه به‌عنوان نتیجه الگوهای خاص تعامل با اطلاعات ببینیم. اگر بدانیم نسل جوان چگونه در این مؤلفه‌ها عمل می‌کند، می‌توانیم بهتر بفهمیم چرا یک روایت شبکه‌ای می‌تواند در مدت کوتاهی به کنش خیابانی و حتی خشونت منجر شود.

۳- نتایج پژوهش و تحلیل مخاطرات رفتار اطلاع‌یابی نسل زد

برای عبور از تحلیل‌های کلی و رسیدن به تصویری شواهدمحور از وضعیت نسل جوان در اکوسیستم اطلاعاتی امروز، می‌توان به نتایج یک مطالعه میدانی دانشگاهی استناد کرد که به‌طور مستقیم رفتار اطلاع‌یابی اجتماعی و مشارکتی نسل زد را بررسی کرده است. این داده‌ها برگرفته از پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته علم اطلاعات و دانش‌شناسی سرکار خانم رقیه محمودی، تحت عنوان «بررسی رفتار اطلاع‌یابی مشارکتی در بین نسل زد با تأکید بر پدیده جستجوی اجتماعی: مطالعه موردی دانشجویان کارشناسی دانشگاه تبریز» است. استاد راهنمای کار نگارنده این متن، و استاد مشاور دکتر افشین حمدی‌پور هستند. این پایان‌نامه در مهر ۱۴۰۴ در گروه علم اطلاعات و دانش‌شناسی دانشگاه تبریز، دفاع شده است.

داده‌های این پژوهش در شهریور ۱۴۰۴ و پیش از رخدادهای دی‌ماه ۱۴۰۴ گردآوری شده است؛ به عبارت دیگر، این داده‌ها بازتاب‌دهنده وضعیت عادی و روزمره رفتار اطلاعاتی دانشجویان بوده و تحت تأثیر بحران اخیر، گردآوری نشده‌اند. جامعه آماری پژوهش شامل دانشجویان کارشناسی دانشگاه تبریز در بازه سنی ۱۸ تا ۲۶ سال (که دامنه زمانی نسل زد را پوشش می‌دهد) بوده است. از میان ۸۷۵۹ دانشجو، ۳۶۸ نفر به روش نمونه‌گیری تصادفی طبقه‌ای انتخاب شدند. ابزار پژوهش پرسشنامه مبتنی بر مدل رفتار اطلاع‌یابی اجتماعی و مشارکتی شاه بود (شاه، ۲۰۱۷).

نتایج این پژوهش تصویری هشداردهنده از وضعیت رفتار اطلاعاتی نسل زد ارائه می‌دهد که به شرح زیر ارائه می‌شوند:

۳-۱- سطح فعالیت بالا، کاربست اطلاعات پایین

نسل زد مورد بررسی در این پژوهش، در مؤلفه «سطح فعالیت اطلاعاتی» میانگین نزدیک به ۴ از ۵ کسب کردند؛ یعنی به شدت فعال در جستجو، اشتراک گذاری و تعامل اطلاعاتی هستند. اما در مقابل، مؤلفه «کاربست اطلاعات» پایین‌ترین میانگین را داشت و نزدیک به مرز میانی مقیاس قرار گرفت.

این شکاف میان فعالیت بالا و تحلیل پایین یکی از مهم‌ترین نقاط آسیب است. پژوهش‌های بین‌المللی نیز نشان می‌دهد که مشارکت دیجیتال گسترده بدون سواد اطلاعاتی انتقادی می‌تواند به تکثیر اطلاعات نادرست و رفتارهای هیجانی جمعی منجر شود (بنت و سگربرگ، ۲۰۱۲؛ سانستاین، ۲۰۱۸، لیوینگستون). در چنین شرایطی، کاربران بیشتر در چرخه باز نشر گرفتار می‌شوند تا در فرایند ارزیابی.

۳-۲- پیوندهای ضعیف و مسئولیت‌گریزی شبکه‌ای

یافته‌های پژوهش نشان داد که «قدرت پیوندهای اجتماعی» در تعاملات اطلاعاتی نسل زد مورد بررسی، پایین‌تر از سطح متوسط است. این بدان معناست که بسیاری از روابط شبکه‌ای، موقتی، سطحی و موقعیتی‌اند (بوید، ۲۰۱۴). نظریه پیوندهای ضعیف گرانواتر نشان می‌دهد که چنین شبکه‌هایی دامنه انتشار اطلاعات را افزایش می‌دهند، اما حس مسئولیت فردی را کاهش می‌دهند (گرانواتر، ۱۹۷۳).

این ویژگی در بستر اعتراضات می‌تواند به شکل‌گیری اجتماعاتی بینجامد که در آن‌ها کنش فردی در دل جمع، حل می‌شود و افراد پیامدهای اخلاقی و انسانی رفتار خود را کمتر متوجه خویش می‌دانند.

۳-۳- سرعت بالا، تأمل پایین

مؤلفه زمان‌مندی در این پژوهش نشان داد که نسل زد مورد بررسی، تمایل بالایی به تعاملات هم‌زمان و فوری دارند. این الگو با معماری شبکه‌های اجتماعی همخوان است؛ جایی که تصمیم‌گیری در لحظه رخ می‌دهد. کاهش فاصله میان دریافت اطلاعات و اقدام اجتماعی، فرصت تفکر انتقادی را محدود می‌کند (شاه، ۲۰۱۷).

در بحران‌های اجتماعی، این الگو می‌تواند به گذار سریع اعتراض به خشونت کمک کند. تصمیم‌هایی که در شرایط عادی نیازمند بررسی طولانی‌اند، در فضای هیجانی شبکه‌ها در چند ثانیه اتخاذ می‌شوند.

۳-۴- حساسیت بالا به عدالت، آسیب‌پذیری در برابر روایت‌های قطبی

یکی از یافته‌های مثبت پژوهش، میانگین نسبتاً بالای مؤلفه «توازن منافع» بود. نسل زد مورد بررسی، حساسیت بالایی نسبت به عدالت و تقسیم منافع نشان دادند. اما همین حساسیت، در مواجهه با اطلاعات قطبی یا دژاطلاعات، می‌تواند به ادراک‌های اغراق‌آمیز از بی‌عدالتی تبدیل شود.

پژوهش‌های مربوط به اطلاعات کاذب نشان می‌دهد که روایت‌های احساسی و اخلاقی، سریع‌تر از اطلاعات خنثی منتشر می‌شوند (و ثوقی، روی، و آرال، ۲۰۱۸). در چنین فضایی، نسل جوان ممکن است بر اساس ادراکات تحریف‌شده، تصمیم‌گیری کند.

۳-۵- شکاف میان تعامل و تفکر انتقادی

نسل زد مورد بررسی، در مؤلفه‌های تعامل و ارتباطات، میانگین بالایی داشتند؛ یعنی شبکه‌های ارتباطی فعال و گسترده‌ای دارند. اما انعطاف‌پذیری نقش‌ها پایین بود. این بدان معناست که بسیاری از کاربران بیشتر بازنشرکننده‌اند تا تحلیل‌گر. در یک اکوسیستم سالم، حضور نقش‌های تحلیلی برای جلوگیری از افراط ضروری است. غیبت این نقش‌ها می‌تواند فضای شبکه را به اتاق پژواک، تبدیل کند؛ محیطی که در آن صداهای متفاوت حذف می‌شوند و روایت‌های افراطی تقویت می‌شوند (سانستاین، ۲۰۱۸).

۳-۶- از الگوی اطلاعاتی تا پیامد انسانی

وقتی این یافته‌ها در کنار آمار رسمی تلفات اعتراضات اخیر، قرار می‌گیرد روشن می‌شود که مسئله صرفاً یک بحث دانشگاهی نیست. رفتار اطلاع‌یابی نسل جوان، اگر بدون سواد انتقادی و نظام حمایتی مناسب رها شود، می‌تواند به پیامدهایی منجر شود که هزینه آن را جامعه با جان انسان‌ها می‌پردازد. این پژوهش نشان می‌دهد که نسل زد نه نسلی بی‌تفاوت، بلکه نسلی بسیار فعال، حساس و مشارکت‌جو است. خطر در خود این ویژگی‌ها نیست؛ خطر در فقدان سازوکارهایی است که این انرژی اطلاعاتی را به سمت تحلیل، گفت‌وگو و مسئولیت اجتماعی هدایت کند.

۴- بحث و نتیجه‌گیری: بحران اطلاعات، بحران کنش

آنچه از کنار هم گذاشتن یافته‌های پژوهشی، تحلیل رفتار اطلاع‌یابی نسل زد و رخدادهای دی‌ماه برمی‌آید، این است که جامعه امروز با نوعی بحران دوگانه، روبه‌رو است: بحران در سپهر اطلاعات و بحران در تبدیل اطلاعات به کنش اجتماعی.

در عصر شبکه‌ای، اطلاعات دیگر صرفاً بازنمایی واقعیت نیست؛ خود اطلاعات تبدیل به واقعیت اجتماعی می‌شود. آنچه افراد می‌بینند، می‌خوانند و بازنشر می‌کنند، چارچوب ادراک آنان از جهان را شکل می‌دهد. کاستلز این وضعیت را «قدرت شبکه‌ها در ساختن واقعیت» می‌نامد (کاستلز، ۲۰۱۵). نسل زد، نخستین نسلی است که از کودکی در این معماری اطلاعاتی رشد کرده است. برای این نسل، مرز میان تجربه زیسته و تجربه رسانه‌ای، بسیار باریک است.

یافته‌های پژوهش دانشگاهی مورد اشاره نشان می‌دهد که این نسل دارای سطح بالایی از مشارکت اطلاعاتی است، اما در کاربست تحلیلی اطلاعات با ضعف مواجه است. این شکاف، دقیقاً همان نقطه‌ای است که می‌تواند یک اکوسیستم اطلاعاتی را از حالت آگاهی‌بخش به حالت بحران‌زا تبدیل کند. مشارکت گسترده بدون مهارت ارزیابی، زمینه تکثیر دژاطلاعات را فراهم می‌کند. پژوهش‌های جهانی نشان داده‌اند که اطلاعات نادرست سریع‌تر، گسترده‌تر و عمیق‌تر از اطلاعات درست منتشر می‌شوند (و ثوقی، روی، و آرال، ۲۰۱۸). در چنین محیطی، کاربران فعال‌تر، ناخواسته به موتور انتشار روایت‌های تحریف‌شده تبدیل می‌شوند.

وقتی این چرخه با هیجان جمعی، فشار شبکه‌ای و پیوندهای اجتماعی ضعیف ترکیب می‌شود، نتیجه می‌تواند گذار سریع اعتراض به خشونت باشد (تونج، ۲۰۱۷). این پدیده نه منحصر به ایران، بلکه یک الگوی جهانی در جوامع شبکه‌ای است (بنت و سگربرگ، ۲۰۱۲). اما در هر جامعه‌ای، شدت پیامدها به میزان آمادگی آن جامعه برای مدیریت بحران اطلاعاتی، بستگی دارد.

آمار رسمی جان‌باختگان وقایع اخیر، نشان می‌دهد که مسئله از سطح نظری فراتر رفته و به یک بحران انسانی بدل شده است. این ارقام پرسشی بنیادین پیش روی ما می‌گذارد: چگونه اطلاعات می‌تواند به مرگ منجر شود؟

پاسخ در فهم این نکته نهفته است که اطلاعات صرفاً محتوا نیست؛ اطلاعات کنش می‌سازد. سازمان جهانی بهداشت در بحران کرونا برای نخستین بار هشدار داد که بشر با «همه‌گیری اطلاعاتی» روبه‌رو است؛ وضعیتی که در آن اطلاعات نادرست می‌تواند جان انسان‌ها را بگیرد.

این هشدار امروز در حوزه کنش اجتماعی نیز مصداق پیدا کرده است. ما تحت تأثیر اطلاعاتی زندگی می‌کنیم که دریافت می‌کنیم، و کیفیت این اطلاعات، کیفیت تصمیم‌های ما را تعیین می‌کند.

اگر نسل جوان در محیطی رشد کند که در آن سرعت بر دقت، هیجان بر تحلیل و بازنشر بر تفکر انتقادی، غلبه داشته باشد، جامعه ناگزیر با چرخه‌های مکرر بحران مواجه خواهد شد. مسئله اصلی نه خود شبکه‌های اجتماعی است و نه ذات نسل زد؛ بلکه فقدان نظام حکمرانی اطلاعاتی است که بتواند سواد اطلاعاتی، مسئولیت شبکه‌ای و تفکر انتقادی را به‌طور نظام‌مند تقویت کند.

از این منظر، اعتراضات اخیر را می‌توان به‌عنوان نشانه‌ای از یک هشدار بزرگ‌تر دید. در واقع، جامعه‌ای که معماری اطلاعاتی خود را مدیریت نکند، ناچار است هزینه آن را در خیابان پردازد.

سخن سردبیر:

نسل زد در اکوسیستم
اشباع...

۵- پیشنهادهای اجرایی و سیاستی: بازتعریف رابطه نسل زد با اکوسیستم اطلاعاتی

اگر یافته‌های این پژوهش را در چارچوب مدل رفتار اطلاع‌یابی اجتماعی و مشارکتی شاه تفسیر کنیم، تصویری دوگانه از نسل زد به دست می‌آید: نسلی با سطح بالای فعالیت، تعامل و مشارکت اطلاعاتی، اما با ضعف نسبی در کاربست تحلیلی اطلاعات، پیوندهای اجتماعی پایدار و انعطاف نقش‌های مشارکتی. این ترکیب به معنای کمبود انرژی اجتماعی نیست؛ بلکه نشان‌دهنده مازاد انرژی بدون ساختار هدایت‌کننده است. بنابراین مسئله اصلی، خود نسل زد نیست، بلکه نحوه جای‌دادن این نسل در معماری اجتماعی، اطلاعاتی و حکمرانی است.

۵-۱- پیشنهادهایی برای نسل زد

یافته‌های پژوهش نشان داد که نسل زد در مؤلفه‌های «سطح فعالیت»، «تعامل» و «شدت ارتباطات» نمره بالایی دارد. این یعنی ظرفیت مشارکت، تولید محتوا و حضور در شبکه برای این نسل یک نقطه قوت واقعی است. سیاست اصلاحی نباید این ویژگی را تضعیف کند؛ بلکه باید آن را به سمت مشارکت آگاهانه هدایت کند. ضعف مشاهده‌شده در مؤلفه «استفاده از اطلاعات» نشان می‌دهد که مسئله اصلی کیفیت پردازش اطلاعات است، نه کمیت آن.

نسل زد نیازمند گذار از مشارکت هیجانی به مشارکت تأملی است. این گذار زمانی رخ می‌دهد که خود جوانان آگاه شوند هر بازنشر، بخشی از ساخت واقعیت اجتماعی است. در مدل رفتار اطلاع‌یابی اجتماعی و مشارکتی، نیت آگاهانه یکی از پایه‌های کنش اطلاعاتی است. تقویت نیت آگاهانه یعنی تبدیل واکنش سریع به تصمیم مسئولانه. نسل زد باید بیاموزد که مکث،

بخشی از مشارکت است، نه نشانه انفعال. مهارت تأخیر در واکنش، در یک محیط شبکه‌ای سریع، به یک فضیلت شناختی تبدیل می‌شود.

همچنین ضعف در «انعطاف نقش» که در یافته‌های پژوهش دیده شد، نشان می‌دهد نسل زد، کمتر فرصت تجربه نقش‌های اجتماعی متنوع را داشته است. تمرین نقش‌های متفاوت در پروژه‌های جمعی، فعالیت‌های داوطلبانه و مسئولیت‌های واقعی اجتماعی، می‌تواند این ضعف را جبران کند. البته باید توجه داشت که هدف این پیشنهاد، محدود کردن نسل زد نیست؛ بلکه هدف، تبدیل مشارکت دیجیتال به بلوغ اجتماعی است.

۲-۵- پیشنهادهایی برای خانواده‌ها

پژوهش نشان داد که «قدرت پیوندهای اجتماعی» نسل زد پایین‌تر از حد مطلوب است. خانواده، نخستین نهاد ترمیم‌کننده این ضعف است. اما ترمیم پیوند اجتماعی از مسیر کنترل عبور نمی‌کند؛ از مسیر گفت‌وگو عبور می‌کند. خانواده باید به محیطی تبدیل شود که در آن اطلاعات تحلیل می‌شود، نه صرفاً مصرف.

وقتی نسل زد درباره خبر، شایعه و روایت در خانه گفت‌وگو می‌کند، مؤلفه «آگاهی» در مدل رفتار اطلاع‌یابی اجتماعی و مشارکتی، تقویت می‌شود؛ یعنی فرد می‌آموزد که اطلاعات را در شبکه‌ای از دیدگاه‌ها ببیند، نه در یک خط مستقیم. این فرآیند، توان تحلیل را بالا می‌برد و واکنش‌های هیجانی را کاهش می‌دهد.

ضعف در انعطاف نقش نیز در سطح خانواده، قابل اصلاح است. وقتی جوان در خانواده نقش تصمیم‌گیر، مشورت‌دهنده یا مسئول پروژه‌های کوچک را تجربه می‌کند، مهارت جابه‌جایی نقش اجتماعی در او شکل می‌گیرد. این تجربه مستقیماً به رفتار او در فضاهای اجتماعی بزرگ‌تر منتقل می‌شود. خانواده در این معنا، نخستین آزمایشگاه حکمرانی مشارکتی است.

۳-۵- پیشنهادهایی برای نظام حکمرانی

یافته‌های پژوهش نشان داد که نسل زد در مؤلفه «قصد مشارکت» و «سطح فعالیت» قوی است، اما این انرژی در ساختار رسمی جای مشخصی ندارد. از سوی دیگر وقتی مشارکت نهادینه نشود، به کنش انفجاری تبدیل می‌شود. بنابراین مسئله حکمرانی، نباید صرفاً کنترل نسل زد باشد؛ بلکه مسئله و تمرکز اصلی باید ایجاد کانال (های) رسمی برای جلب مشارکت آن‌ها باشد.

نظام حکمرانی باید نسل زد را از موضوع سیاست به بازیگر سیاست تبدیل کند. شوراهای مشورتی جوانان، پلتفرم‌های رسمی مشارکت دیجیتال، سازوکارهای قانونی اعتراض مدنی و گفت‌وگوی مستقیم با نهادهای تصمیم‌گیر، ابزارهای پیشگیری از بحران‌اند. این سازوکارها

مؤلفه «توازن منافع» را تقویت می‌کنند؛ یعنی جوان احساس می‌کند در توزیع قدرت و صدا سهم دارد.

از سوی دیگر، ضعف در «استفاده از اطلاعات»، فقط مسئله فردی نیست؛ بلکه در بازتاب ضعف در گردش اطلاعات رسمی است. وقتی اطلاعات رسمی دیر یا غیرشفاف منتشر می‌شود، دژاطلاعات جای آن را می‌گیرد. حکمرانی اطلاعاتی یعنی افزایش سرعت، شفافیت و قابلیت اعتماد اطلاعات. از برآیند این اقدامات، سرمایه اجتماعی نیز تولید می‌شود.

همچنین ضعف در «قدرت اتصال» نشان می‌دهد که جامعه نیازمند فضاهاى جمعی جدید است؛ فضاهاىی که همکاری واقعی را جایگزین اتصال صرف دیجیتال کند. سیاست فرهنگی بدون بازسازی فضاهاى مشارکتی واقعی، نمی‌تواند رفتار شبکه‌ای نسل جوان را مدیریت کند. نسل زد باید تجربه همکاری ملموس، پروژه مشترک و مسئولیت اجتماعی واقعی داشته باشد.

نهایت اینکه نسل فعلی با این ابعاد، مشخصه‌ها و چالش‌ها نیازمند بازطراحی بنیادین در نظام آموزش رسمی و غیررسمی است؛ نظامی که به‌طور ساختاری سواد اطلاعاتی، تفکر انتقادی، بلوغ رسانه‌ای، مهارت تصمیم‌گیری تأملی و مشارکت مسئولانه در اکوسیستم دیجیتال را در کانون برنامه‌ریزی آموزشی قرار دهد.

۶- جمع‌بندی

بحران اخیر نشان داد که مسئله جامعه، حضور نسل زد در فضای شبکه نیست؛ مسئله، نبود ساختارهایی است که بتواند انرژی اطلاعاتی این نسل را به کنش اجتماعی پایدار تبدیل کند. نسلی که سطح فعالیت بالایی دارد اما کاربست تحلیلی اطلاعاتش ضعیف است، اگر رها شود، دچار واکنش هیجانی می‌شود. نسلی که پیوند اجتماعی پایدار ندارد، در جمع‌های ناشناس، رفتار پرخطرتر نشان می‌دهد. نسلی که نقش رسمی در ساختار ندارد، خیابان را جایگزین نهاد می‌کند.

اما اگر همان نسل، در ساختار رسمی دیده شود، اگر به او نقش داده شود، اگر اطلاعات معتبر دریافت کند و اگر پیوند اجتماعی واقعی تجربه کند، می‌تواند به قوی‌ترین موتور سرمایه اجتماعی تبدیل شود.

منابع و ماخذ

پایگاه خبری آفتاب (۸ بهمن ۱۴۰۴). آماری از اعتراضات دی ماه ۱۴۰۴؛ چه افرادی بودند و چه می‌خواستند؟. پایگاه خبری آفتاب. <https://aftabnews.ir/004LNq>

بنیاد شهید و امور ایثارگران (اول بهمن ۱۴۰۴). تعداد شهدای حملات تروریستی و مسلحانه اخیر اعلام شد. پایگاه اطلاع رسانی بنیاد شهید و امور ایثارگران. <https://isaar.ir/ZCR3>

محمودی، رقیه (۱۴۰۴). بررسی رفتار اطلاع یابی مشارکتی در بین نسل زد با تأکید بر پدیده جستجوی اجتماعی: مطالعه موردی دانشجویان کارشناسی دانشگاه تبریز [پایان نامه کارشناسی ارشد منتشر نشده]. گروه علم اطلاعات و دانش شناسی دانشگاه تبریز.

Bennett, W. L., & Segerberg, A. (2012). The logic of connective action: Digital media and the personalization of contentious politics. *Information, Communication & Society*, 15(5), 739–768. <https://doi.org/10.1080/1369118X.2012.670661>

Boyd, d. (2014). *It's complicated: The social lives of networked teens*. Yale University Press.

Castells, M. (2015). *Networks of outrage and hope: Social movements in the Internet age* (2nd ed.). Polity Press.

Eldridge, A. (2026, February 17). Generation Z. *Encyclopedia Britannica*. <https://www.britannica.com/topic/Generation-Z>

Livingstone, S. (2019). Audiences in an age of datafication: Critical questions for media research. *Television & New Media*, 20(2), 170–183. <https://doi.org/10.1177/1527476418811118>

Shah, C. (2017). *Social information seeking: Leveraging the wisdom of crowds*. Cambridge University Press. <https://link.springer.com/book/10.1007/978-3-319-56756-3>

Twenge, J. M. (2017). *iGen: Why today's super-connected kids are growing up less rebellious, more tolerant, less happy, and completely unprepared for adulthood*. Atria Books.

Vosoughi, S., Roy, D., & Aral, S. (2018). The spread of true and false news online. *Science*, 359(6380), 1146–1151. <https://www.science.org/doi/abs/10.1126/science.aap9559>

World Health Organization. (2020). *Managing the COVID-19 infodemic: Promoting healthy behaviours and mitigating the harm from misinformation and disinformation*. <https://www.who.int/news/item/23-09-2020-managing-the-covid-19-infodemic>

